

Colegiul Economic "Octav Onicescu" Botoșani
Anul școlar 2019-2020 (perioada cursurilor suspendate 11.03. – 12.06)
Clasa a XII-a
Profesor: OCTAV PAUL

Unitatea de învățare: Cunoașterea
Subiectul lecției: Adevăr și Eroare
Tipul lecției: Predare-învățare

Lecție realizată în colaborare cu doamna Ana Maria Rusu, profesor la
Colegiul "Alexandru cel Bun" Gura Humorului

Lecția de astăzi o vom începe plecând de la situația în care cu toții ne aflăm.

Acum câteva săptămâni unii dintre noi se gândeau că statul acasă nu va dura mai mult de 2-3 săptămâni, iar, în acest timp, cercetătorii vor descoperi un leac eficient care să stârpească coronavirusul ticălos. Între timp lucrurile s-au mai lămurit și se pare că microbul este ceva mai încăpățânat, iar cei ce credeau că vom scăpa repede au cam greșit. Deci acești optimiști erau în eroare.

Aprofundând problema erorii, filosofia ridică o serie de probleme:

1. Ce este eroarea ?
2. Cum apare eroarea ?
3. Are eroarea vreun rol în cunoaștere ?

1. Ce este eroarea?

În prima lecție despre *Formele de cunoaștere și tipurile de adevăr* am aprofundat un text din Bertrand Russell. În acest text, pe lângă clarificarea diferenței dintre opinie și cunoaștere, autorul insistă și asupra distincției dintre cunoaștere și eroare:

- dacă ceea ce credem ferm este adevărat se numește *cunoaștere*
- dacă ceea ce credem ferm este fals se numește *eroare*.

Astfel, avem răspunsul la prima întrebare:

Eroarea este o convingere pentru care avem motive să o considerăm adevărată și care se dovedește falsă.

2. Cum apare eroarea?

Susținând că există surse ideale ale cunoașterii (experiența sensibilă/rațiunea) și că adevărul este *manifest* (adică poate fi recunoscut întotdeauna ca adevăr), filosofia tradițională considera că eroarea apare atunci când opiniile provin din alte surse decât cele corecte.

Astfel, *filosofii raționaliști* considerau că eroarea este opusă adevărului, este o lipsă de adevăr și apare fie pentru că ne bazăm pe simțuri, fie pentru că facultatea noastră de a cunoaște este limitată.

Pe de altă parte, unii filosofi empiriști consideră că eroarea se datorează prejudecăților.

Pentru a exemplifica, vă propun 2 texte ale unor autori reprezentativi pentru raționalism și empirism.

Francis Bacon (1561–1626), *Noul Organon*

Idolii – sursa erorii

Idolii și noțiunile false care au pus stăpânire pe intelectul omienesc și s-au înrădăcinat adânc într-însul, nu numai că au năpădit spiritele oamenilor așa încât adevărul abia poate să pătrundă, dar chiar dacă îi este dat și îngăduit să pătrundă, vor reveni și vor tulbura înnoirea științelor, afară numai dacă oamenii nu iau

Fr. Bacon consideră că există 4 surse ale erorii care afectează cunoașterea în mod negativ și pe care le numește **idoli**:

1. idolii tribului
2. idolii peșterii
3. idolii forului
4. idolii teatrului

măsuri împotriva lor și nu se apără cât este cu putință. Există patru feluri de idoli, care stăpânesc mintea omenească. Aceștia (în interesul expunerii) le-am dat nume deosebite, numind primul fel idolii tribului: al doilea, idolii peșterii; al treilea, idolii forului; al patrulea, idolii teatrului. Idolii tribului își au izvorul în însăși natura omenească și în însuși neamul său, în genul omenească. Căci este fals că simțurile omului sunt măsura lucrurilor; dimpotrivă, toate percepțiile, fie ale simțurilor, fie ale minții, sunt pe măsura omului și nu pe măsura universului. Și intelectul omenească, asemănător unei oglinzi cu suprafața inegală față de razele lucrurilor, amestecând propria sa natură cu aceea a lucrurilor, răstălmăcește și desfigurează imaginea acestora. Idolii peșterii sunt idolii omului individual. Căci fiecare (pe lângă erorile comune naturii omenești în general) are o peșteră sau o viziună a lui, care refractă și tulbură lumina naturii; datorită unor cauze diferite ca: natura proprie și particulară a fiecărui individ, educația, convorbirile, lecturile și autoritatea acelora pe care îi stimează și îi admiră; sau deosebirite de impresii, după cum au loc într-un spirit preocupat și predispus, sau într-un spirit echilibrat și liniștit, și altor cauze asemănătoare (...). Există de asemenea idoli formați prin conviețuirea și asocierea oamenilor, pe care îi numim idolii forului, din cauza relațiilor și tovarășiei oamenilor. Căci oamenii se asociază prin vorbire; și cuvintele sunt impuse lucrurilor potrivit cu felul de a gândi al mulțimii. Și de aceea reaua și nepotrivita alegere a cuvintelor împiedică într-un chip uimitor activitatea intelectului (...). Mai sunt, în sfârșit, idolii care s-au înrădăcinat în spiritele oamenilor din dogmele diferitelor filosofii și din legi absurde de demonstrație; pe aceștia îi numim idolii teatrului; căci câte sisteme filosofice au fost inventate și adoptate, tot atâtea fabule au fost create și jucate, fabule care au făcut din lume o plasmuire sau o scenă de teatru.

a. *Idolii tribului* sunt cei ce țin de natura umană și care depind atât de simțuri cât și de intelect (exemplu: obișnuința de a ne aștepta să găsim în fenomenele naturii mai multă ordine de cât cuprind de fapt).

b. *Idolii peșterii* sunt prejudecățile personale ale fiecărui om. Ele depind de natura personală a fiecăruia, de educație, lecturi, dar și de modelele personale.

c. *Idolii forului* sunt cei care apar prin conviețuirea și asocierea oamenilor. Acești idoli se datorează cuvintelor și comunicării, pentru că, prin cuvinte, este posibilă viața noastră socială. Reaua alegere a cuvintelor sau nepotrivirea lor poate afecta cunoașterea.

d. *Idolii teatrului* sunt cei produși de dogmele diferitelor filosofii (filosofia clasică aristotelică ori cea scolastică). Filosofia aristotelică propunea silogismul ca metodă de cercetare științifică, dar această metodă nu poate ține locul judecății vii. Silogismul nu poate contribui la descoperirea adevărului, ci doar la expunerea lui.

Acești idoli pot fi înlăturați printr-o nouă metodă (*novum organum*) - experimentul urmat de inducție.

René Descartes (1596–1650), *Meditationes de prima philosophia*

Eroarea este o lipsă

Dacă tot ce se află în mine izvorăște de la Dumnezeu, iar el nu mi-a dat vreo facultate de a greși, nu-mi pare că aș putea greși vreodată. Și de fapt, atâta vreme cât nu cuget decât despre Dumnezeu și mă întorc întreg către el, nu observ nicio pricină de greșală ori de falsitate; dar, revenit la mine curând după aceea, îmi dau seama că, totuși, sunt supus la nenumărate greșeli.

În măsura în care nu sunt eu însumi ființa supremă și-mi lipsesc multe de tot, nu e lucru de mirare să mă înșel. Iar așa înțeleg desigur că greșeala, întrucât e greșeală, nu e ceva real care să depindă de Dumnezeu, ci este doar un cusur; și că, prin urmare, nu am nevoie spre a greși de vreo altă facultate dată de Dumnezeu în această țintă, ci se întâmplă să greșesc din aceea că facultatea de judeca adevărul, ce am de la el, nu e, în sânul ființei mele, nemărginită. Totuși acesta nu mă mulțumește încă; într-adevăr, eroarea nu e doar o negație, ci o privație, adică lipsa unei cunoștințe anumite ce ar fi trebui, într-o privință, să se afle în mine (...). Apoi, întorcându-mă mai mult spre mine și cercetând ce fel sunt greșelile mele (care singure dovedesc o anumită nedesăvârșire în mine) bag de seamă că ele atârnă de două pricini întâlnite la un loc, anume de facultatea de a cunoaște, care e în mine, și de facultatea de alegere, ori libertatea arbitralului, cu alte cuvinte de intelect și totodată de voință (...).

Îmi dau seama că nici puterea de a vroi, pe care o am de la Dumnezeu, nu este, privită în sine, pricina greșelilor mele, devreme ce e cât se poate de întinsă și, în felul ei, desăvârșită; nici chiar prin facultatea de a înțelege, de vreme ce orice înțeleg, fără îndoială că înțeleg în chip drept, întrucât am de la Dumnezeu Faptul de a înțelege, - așadar nici prin ea nu se poate întâmpla să mă înșel. Atunci de unde izvorăsc greșelile mele? Din faptul că voința, întinzându-se mai mult decât intelectul, nu o închid între aceleași granițe, ci o extind chiar asupra lucrurilor pe care nu le înțeleg; iar fiindcă în privința acestora ea e indiferentă, se abate lesne de la ceea ce e adevărat și bun, iar astfel mă înșel și păcătuiesc (...).

- Dumnezeu nu a dat omului nici o facultate de a greși.
- Greșeala nu este ceva real care să depindă de Dumnezeu, ci este un cusur (un defect al cunoașterii).
- Omul, care este o ființă imperfectă, greșește pentru că facultatea sa de a judeca adevărul (care este dată de Dumnezeu) este finită.
- Eroarea nu este doar o negație, ci o privație, adică lipsa unei cunoștințe care ar fi trebuit, în mod normal, să se regăsească în noi.
- Greșeala se produce datorită a două cauze care se întâlnesc:
 - a. *Facultatea de a cunoaște* - intelectul care este nedesăvârșit.
 - b. *Facultatea de a alege* - liberul arbitru, voința care este desăvârșită.
- Facultatea de a înțelege (care este dată de Dumnezeu) nu înșeală pentru că ceea ce înțelege, omul înțelege în chip drept.
- Nici puterea de a voi nu înșeală, pentru că este desăvârșită, deci perfectă, or eroarea este o imperfecțiune.
- Greșelile se produc din faptul că, întinzându-se mai mult decât intelectul (care este nedesăvârșit), voința (care este desăvârșită) se extinde asupra lucrurilor pe care omul nu le poate înțelege.

3. Are eroarea vreun rol în cunoaștere ?

Asupra acestei probleme gânditorii au avut, ca de obicei, păreri diferite. Aceste păreri pot fi grupate în două categorii.

- a. Cea care susține că eroarea este un defect al cunoașterii, o lipsă de cunoaștere, deci *nu are nici un rol în cunoaștere*. Eroarea nu aduce nici un plus în cunoaștere.
- b. Cea care susține că eroarea *este indispensabilă pentru cunoaștere*. Cunoașterea este procesul care presupune, în primul rând, nu acumularea unei cantități din ce în ce mai mari de informații, ci procesul critic prin care testăm opiniile pentru a vedea dacă nu sunt eronate.

O opinie este adevărată dacă reușește să depășească toate încercările de a o infirma (toate încercările de a arăta că este falsă).

K. Popper consideră că adevărul este ca un munte al cărui vârf este întotdeauna învăluit în nori. Alpinistul nu va ști niciodată dacă a ajuns în vârf, dar va putea ști cu siguranță că este pe o culme secundară când va descoperi în fața lui un nou perete de stâncă. La fel și oamenii de știință, nu pot fi siguri niciodată de adevărul unei teorii, dar pot fi siguri de falsitatea ei în momentul în care reușesc să o infirme.

Cunoașterea devine, astfel, procesul de identificare și eliminare a erorilor (teoriile care sunt infirmate).

Karl Raimund Popper (1902–1994), *Conjecturi și infirmări*

Rolul erorii în cunoaștere

Prin doctrina adevărului manifest am în vedere (...) viziunea optimistă că adevărul, dacă ni se prezintă în nuditatea lui, poate fi totdeauna recunoscut drept adevăr. Așadar, adevărul, dacă nu se dezvăluie singur, e de ajuns să fie dezvăluit sau descoperit. Odată făcut acest lucru, orice dezbateri devine de prisos. Ochii ne-au fost hărăziți spre a vedea adevărul iar „lumina naturală” a rațiunii, spre a ni-l face vizibil.

Această doctrină ocupă un loc central (...) la Descartes (...). Descartes își întemeia epistemologia sa optimistă pe importanta teorie a ceea ce el numea *veracitas dei*. Ceea ce ne apare în mod clar și distinct ca fiind adevărul nu poate să nu fie adevărat; alminteri, ar însemna că Dumnezeu ne înșală. Astfel, în virtutea veracității lui Dumnezeu, adevărul e cu necesitate manifest (...).

Doctrina adevărului manifest face necesară explicarea falsității. Cunoașterea, stăpânirea adevărului nu necesită nicio explicație. Cum se poate întâmpla însă, dacă adevărul e manifest, să cădem vreodată în eroare? Răspunsul e: prin propriul nostru refuz vinovat de a vedea adevărul manifest; sau pentru că în mintea noastră sălășluiesc prejudecăți sădite în ea de educație și de tradiție ori alte influențe nefaste ce ne-au pervertit spiritul, care la început a fost pur și inocent. Ignoranța se poate datora unor puteri ce conspiră spre a ne ține în neștiință, spre a ne otrăvi mintea umplând-o cu falsuri și spre a ne închide ochii, ca să nu putem vedea adevărul manifest. Asemenea prejudecăți și asemenea puteri sunt deci surse ale ignoranței.

Teoria conspirațională a ignoranței e destul de bine cunoscută în forma ei marxistă, anume ideea că presa capitalistă denaturează și înăbușă adevărul, umplând mințile muncitorilor cu ideologii false. Un loc de frunte printre aceste ideologii false îl ocupă, firește, doctrinele religioase (...).

Despre sistemele tradiționale de epistemologie s-ar putea spune că rezultă din răspunsuri afirmative sau negative la întrebarea privind sursele cunoașterii noastre. Ele niciodată nu pun la îndoială aceste întrebări și nu le contestă legitimitatea; întrebările sunt considerate ca absolut firești și nimeni nu pare să vadă ceva rău în ele. (...)

Întrebarea privind sursele cunoașterii noastre poate fi înlocuită (...). Ea a fost totdeauna formulată de genul: „Care sunt cele mai bune surse ale cunoașterii noastre - cele mai demne de crezare, care nu ne vor conduce la eroare și cărora putem și trebuie să ne adresăm, în caz de îndoială, ca unei supreme

1. Prezintă teoria adevărului manifest (punctul de vedere tradițional cu privire la cunoaștere):

- constă în viziunea optimistă că adevărul poate fi recunoscut întotdeauna ca adevăr (omul este capabil să recunoască întotdeauna adevărul).
- Se bazează pe veridicitatea divină (ideea că Dumnezeu este bun, perfect, deci nu ne poate ascunde adevărul - Dumnezeu nu poate fi înșelător).
- Eroarea se explică fie prin refuzul nostru de a vedea adevărul manifest, fie prin prejudecățile ce ne-au fost sădite prin educație, tradiție ori alte influențe nefaste care ne-au afectat spiritul, fie prin anumite puteri ce conspiră să ne țină în ignoranță.

2. Critică teoriei adevărului manifest

- stă la baza sistemelor epistemologice tradiționale (epistemologia este teoria filosofică despre cunoașterea științifică).
- sistemele epistemologice tradiționale nu își pun la îndoială întrebările, nu își contestă legitimitatea.
- sistemele tradiționale admit că există surse ideale ale cunoașterii (cum cred empirismul și raționalismul).

curți de apel?” Eu propun ca, în loc de a pune o asemenea întrebare, să admitem că atari surse ideale de cunoaștere nu există - întocmai cum nu există nici conducători ideali - și că oricare din „surse ne poate conduce uneori la erori. Propun, așadar, să înlocuim întrebarea privind sursele cunoașterii noastre printr-o întrebare total diferită: „Cum putem spera să detectăm și să eliminăm eroarea?” (...)

Răspunsul adecvat la întrebarea mea: „Cum putem spera să detectăm și să eliminăm eroarea” este, cred, următorul: *Criticând* teoriile sau conjecturile altora și - dacă izbutim să ne formăm și această deprindere - criticând propriile noastre teorii sau conjecturi. (Acest din urmă lucru, deși cât se poate de dezirabil, nu este totuși indispensabil; căci, dacă nu criticăm noi înșine propriile noastre teorii, se pot găsi alții care s-o facă.)

3. Concepția lui Popper despre eroare

- nu există surse ideale ale cunoașterii

- întrebarea tradițională *care este sursa ideală a cunoașterii* trebuie înlocuită cu întrebarea *cum putem detecta și elimina erorile ?*

- răspunsul la noua întrebare este: prin criticarea teoriilor noastre și ale celorlalți.